

Засилване на пазарната ориентация на предприятията от енергийния сектор

дл.ас. д-р Николай Щерев,
ас. Димитър Благоев
УНСС, катедра „Индустиален бизнес“

Резюме: През последните години България е сред основните доставчици на енергийни ресурси за Балканите. Тази ѝ позиция обаче е силно застрашена както от извършеното до момента пазарно реструктуриране, така и от очакваното изменение на политиката за развитие на българския енергиен сектор¹. Това поставя нови рамки на бизнеса, пряко свързан с добива и производството на енергия и енергийни ресурси.

Настоящата статия акцентира върху нарастващата необходимост от преосмисляне на ролята на държавата и на бизнеса за поддържане на конкурентен енергиен пазар. До голяма степен това е свързано със започналия вече процес на засилване на пазарната ориентация в сектора. Това би довело до нарастващи инвестиции, свързани с подобряване на продукта и услугите, и в крайна сметка – до повишаване конкурентното равнище на целия сектор.

Основната теза на авторите е, че в българския енергиен сектор, респективно предприятията, опериращи в него, все още не са в достатъчна степен пазарно ориентирани. В резултат на това все още е налице заси-

лен административен контрол в сектора, отсъствие на значими инвестиции в нови и възобновяеми енергийни източници, използване на непазарни механизми при определяне на цената на енергията и енергоизточниците.

Тезата може да бъде потвърдена или отхвърлена чрез изпълнение на следните задачи: първо, анализ на състоянието на сектора и перспективите за неговото развитие до 2015 г.; второ, анализ на степента на пазарна ориентация на фирмите от сектора; извеждане на насоки за придобиване на допълнителни знания и умения у вземащите решения в сектора за повишаване равнището на пазарна ориентация на фирмите от целия сектор.

Ключови думи: енергетика, пазарна ориентация, държавно регулиране, обучение.

JEL: L50, L94, M53.

Постановка

Преминаването от централно-планово и административно към пазарно регулиране на бизнеса предоставя редица възможности за развитие на бизнеса, но и създава сериозни бариери пред предприятията, свързани с енергийните източници. Основните опорни точки в статията са свързани с **ана-**

¹ Тук се включват секторите: СА – „Добив на енергийни суровини“ и Е.40.1 – „Производство, пренос и разпределение на електрическа енергия“.

лиз на състоянието на енергийния сектор в страната и **извеждане на основните предизвикателства** към създаване на една конкурентоспособна и пазарно ориентирана структура за добив на енергийни ресурси, производство и разпределение на енергия. В заключение се извеждат препоръки за **придобиване на знания и умения** от вземащите решения в сектора, в това число ръководители на предприятия от сектора, експерти в държавната администрация и други, които приоритетно са свързани с подобряване на пазарната ориентация на бизнеса в българския енергиен сектор.

Основната теза на авторите е, че в българския енергиен сектор, респективно предприятията, опериращи в него, все още не са в достатъчна степен пазарно ориентирани. В резултат на това все още е налице засилен административен контрол в сектора, отсъствие на значими инвестиции в нови и възобновяеми енергийни източници, използване на непазарни механизми при определяне на цената на енергията и енергоизточниците.

Тезата може да бъде потвърдена или отхвърлена чрез изпълнение на следните задачи: първо, анализ на състоянието на сектора и перспективите за неговото развитие до 2015 г.; второ, анализ на степента на пазарна ориентация на фирмите от сектора; извеждане на насоки за придобиване на допълнителни знания и умения у вземащите решения в сектора за повишаване равнището на пазарна ориентация на фирмите от целия сектор.

1. Състояние на енергийните мощности, производството и потреблението на електроенергия в България

Спълноправното членство в ЕС България е изправена пред редица сериозни предизвикателства в енергийния сектор, породени как-

то от обективни причини и обстоятелства, резултат от новите тенденции в световната икономика, така и от забавянето на реформите в сектора през годините на преход. Едни от основните и определящи бъдещото развитие на сектора предизвикателства могат да се търсят в следните две направления:

- 1. Производство**, т.е. действия в насока повишаване на рентабилността.
- 2. Търговия** (продажби) – подобряване на пазарната ориентация на дружествата от енергийния сектор.

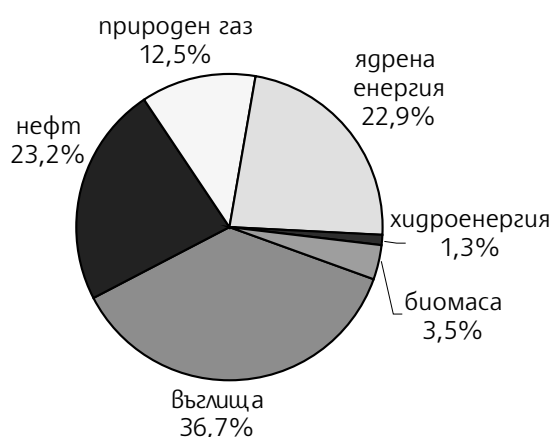
Търсенето и намирането на ефективни решения в посочените две направления в предприятията от енергийния сектор би довело до:

- намаляване (понижаване) на себестойността на произвежданата енергия;
- повишаване на обема на инвестициите в сектора;
- създаване на нови пазарни възможности за производителите и търговците на енергийни ресурси и продукти и разкриване на нови работни места;
- постигане на устойчиво развитие [1, 2005].

България е енергийно силно зависима, защото внася повече от 70 на сто от първичните си енергийни ресурси (фиг. 1).

От структурата на първичния енергиен баланс може да се направи заключението, че се разчита предимно на вносни горива – петрол, природен газ, качествени въглища и ядрено гориво. Единственият значим местен енергиен ресурс са нискокачествени лигнитни въглища с високо съдържание на сяра. За разлика от много страни – членки или кандидат-членки на Европейския съюз, където местният въгледобив няма перспективи и икономически основания за развитие, местните (български) лигнитни въглища имат силни позиции като ресурс за производството на електрическа енергия. Проуч-

Дялове на горива и енергии в първичното енергийно потребление за 2003 година

Фигура 1. Структура на първичен енергиен баланс²

Източник: Национална дългосрочна програма по енергийна ефективност до 2015 г., Агенция за енергийна ефективност, С., 2005, с. 20.

Ванията сочат, че възгледобивът продължава да бъде основата на българската енергетика, където водеща роля имат мини „Марица-изток“ ЕАД. Дружеството разработва и експлоатира Източномаришкия въглищен басейн, който е най-голямото находище на лигнитни въглища в страната с геоложки запаси от 2273 млн. тона, от които 1321 млн. тона доказани [9, 2001].

Тази структура на първичното енергийно потребление буди тревога от гледна точка на сигурността на снабдяването с енергийни ресурси. Европейският съюз, чиято зависимост от внос е по-малка – около 40 на сто, но с тенденция за увеличаване до 70 на сто след 20 години – полага сериозни усилия в две основни направления:

- намаляване на относителното енергийно потребление на единица брутен вътрешен продукт (БВП) на икономиката;
- оползотворяване на местни енергийни източници.

За разлика от останалите страни в Общността, българската икономика се отличава с енергийната си разточителност и много над средното за ЕС енергийно потребление на единица БВП въпреки оскъдня местен енергиен потенциал. Поради това основната стратегическа цел на икономиката, и в частност на енергетиката, трябва да бъде рационалното използване на енергийните ресурси и създаване на пазарни средства за въздействие върху потреблението.

1.1. Производство на електроенергия в страната и първично енергийно потребление

Производството на електроенергия е в обем, който позволява безпроблемното задоволяване на нуждите на страната (на индустрията и населението), а също и осъществяването на износ, но във все по-ограничени мащаби за съседни на България страни (фиг. 2).

Относителните дялове на произвежданата електроенергия от различни източници в рамките на енергийния баланс на страната имат следното разпределение (фиг. 3):

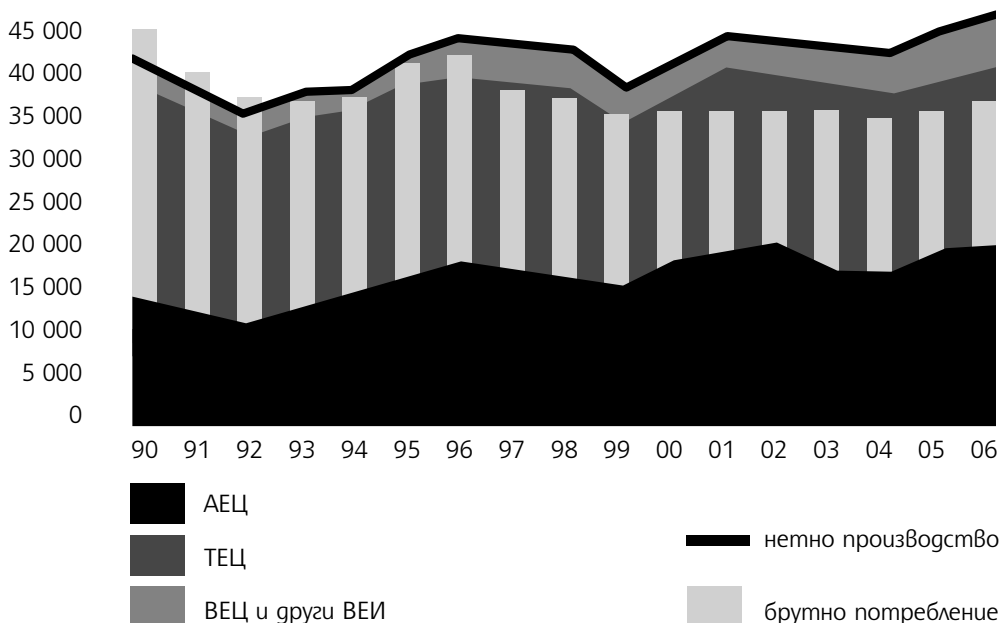
1. Производство на електроенергия от АЕЦ – 39 %.
2. Производство на електроенергия от ТЕЦ – 51,6 %.
3. Производство на електроенергия от ВЕИ – 9,4 %.

Тази структура на мощностите, произвеждащи електроенергия, обуславя и динамиката в използването на първичните енергийни ресурси (фиг. 4).

През последните години, във връзка с изпълнение на поетите ангажименти и договорен-

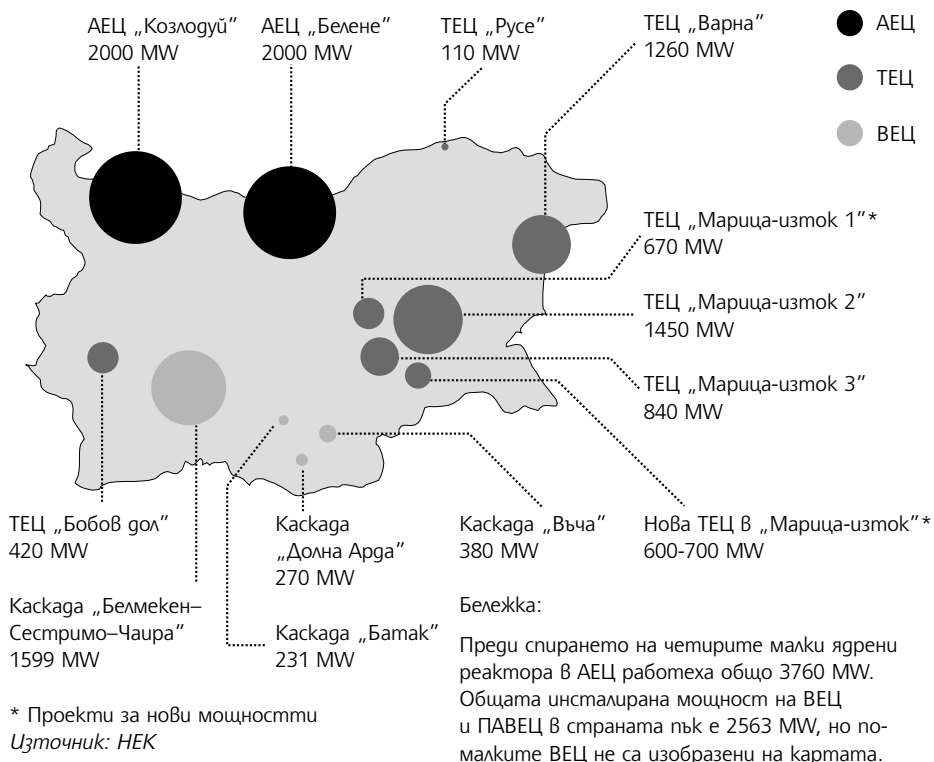
² Анализът се базира на данни от последния правен енергиен баланс на страната през 2003 година – б.а.

В GWh за 1990 - 2006 г.

Фигура 2. Производство и потребление на електроенергия в България

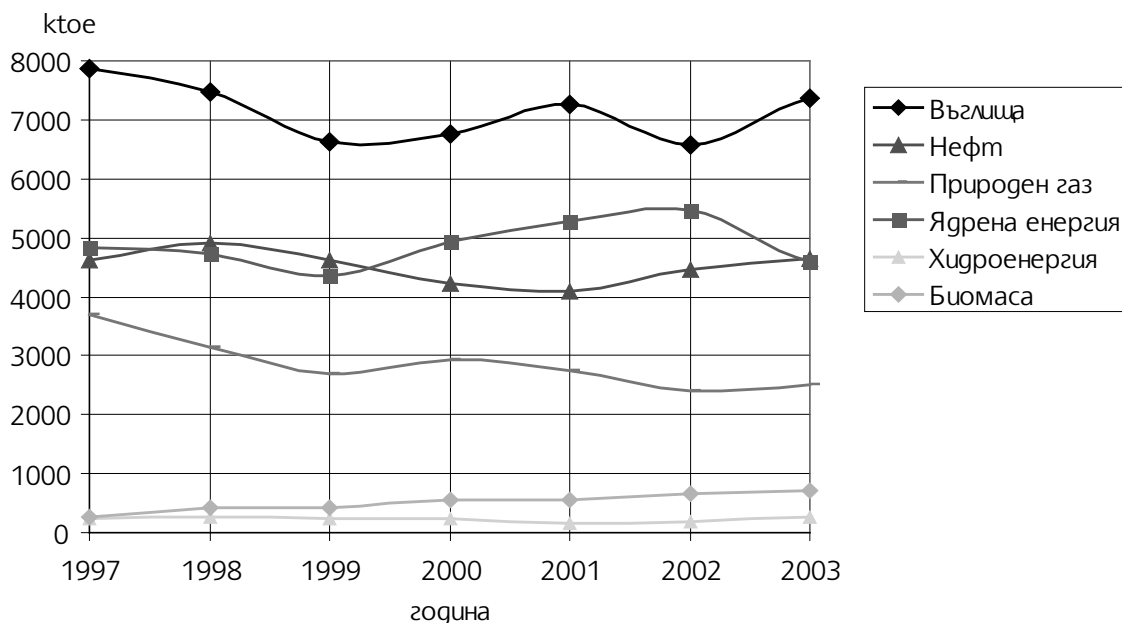
Източник: Митът за лошата Европа и златните реактори, в. „Капитал”, 25.01.2008.

Фигура 3. Структура на произвежданата електроенергия от различни енергогенериращи източници³
 Източник: Митът за лошата Европа и златните реактори, в. „Капитал”, 25.01.2008.

³ На фигурата са представени както експлоатираните в момента енергогенериращи мощности, така и проектните. – б.а.

Горива и енергии в ПЕП в периода 1997 – 2003 година

Фигура 4. Структура на първичните енергийни ресурси

Източник: Национална дългосрочна програма по енергийна ефективност до 2015 год., Агенция за енергийна ефективност, С., 2005.

ности от страна на България за членство в ЕС, бяха изведени от експлоатация 1760 MW от наличните енергогенериращи мощности на АЕЦ „Козлодуй“. Въпреки това електроцентралата продължава да произвежда значителен дял от електроенергията на страната.

Затварянето на 3-ти и 4-ти блок на АЕЦ „Козлодуй“ (а и неясното все още бъдеще на АЕЦ „Белене“) обуславя тенденциите за увеличаване дела на произвежданата енергия от останалите два вида електроцентрали, а именно от ТЕЦ и ВЕЦ (вкл. всички останали ВЕИ). Въпреки добрите перспективи по отношение спазването на екологичните норми при производството на енергия от ВЕЦ, както и нарасналото изграждане на такива в България през последните 2-3 години, те все още са с недостатъчна производствена мощност и не могат да бъдат алтернатива на атомната енергетика и да са достатъчни за задоволяването на енергийния баланс на страната.

Водната енергия е основната и реално използвана част от така наречените „възобновяеми енергийни източници“ (ВЕИ). В сравнение с директното използване на слънчевата, вятърната или геотермалната енергия, както и енергията на морските вълни, ВЕЦ използва концентриран хидропотенциал с по-добри технико-икономически показатели.

Като недостатък на всички ВЕИ може да се посочи фактът, че те са силно зависими от природните условия (дебита на реките, на които са построени и падналите валежи през годината, ветроусловията и др.). Въпреки това перспективите за тяхното развитие са добри и ще продължава да нараства делът на произвежданата от тях електроенергия. В страните от ЕС все по-голямо внимание се отделя на изграждането на алтернативни източници на електроенергия. Това е продиктувано както от съобразяването с редица екологични фактори (например протокола

от Киото за ограничаване и намаляване на емисиите от парникови газове), така и от по-ниската себестойност на произвежданата електроенергия в сравнение с тази, произвеждана от въглища и петрол. Към тези алтернативни източници на електроенергия спадат геотермални, соларни, биомаса, използване силата на ветровете и на приливите и отливите. За България съществуват известни перспективи за изграждане само на соларни и вятърни енергопроизводствени мощности и на такива, работещи със суровина биомаса, тъй като за използването на останалите алтернативни източници в страната не съществуват подходящи природни и климатични условия.

Повишаването на количеството електроенергия, произвеждано от ВЕЦ и ПАВЕЦ, е добра тенденция, тъй като този вид производство се отличава с ниска себестойност и екологичносьобразност, но въпреки това се вижда, че делът на произвежданата електроенергия от тези два вида мощности е все още нисък и на

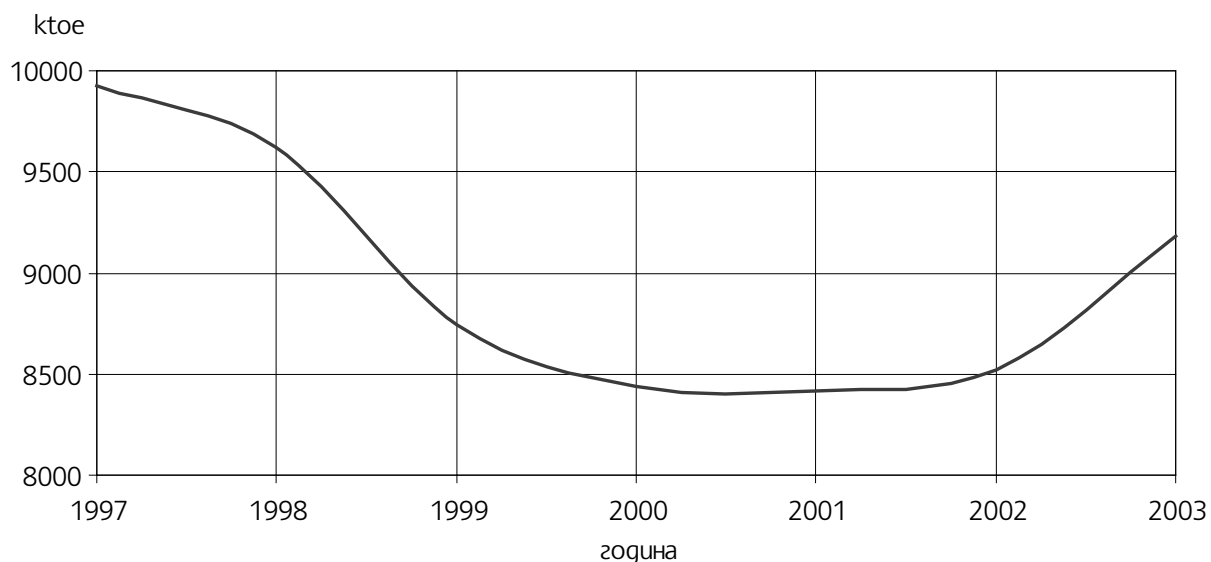
него не може да се разчита в пълна степен за покриване нуждите на енергийния баланс.

Развитието на енергийния сектор на България ще се основава на максималното използване на местните енергийни ресурси (фиг. 4). Това включва използването на лигнитни въглища чрез рехабилитацията на съществуващите големи генериращи мощности и строителството на нови.

1.2. Крайно енергийно потребление в България

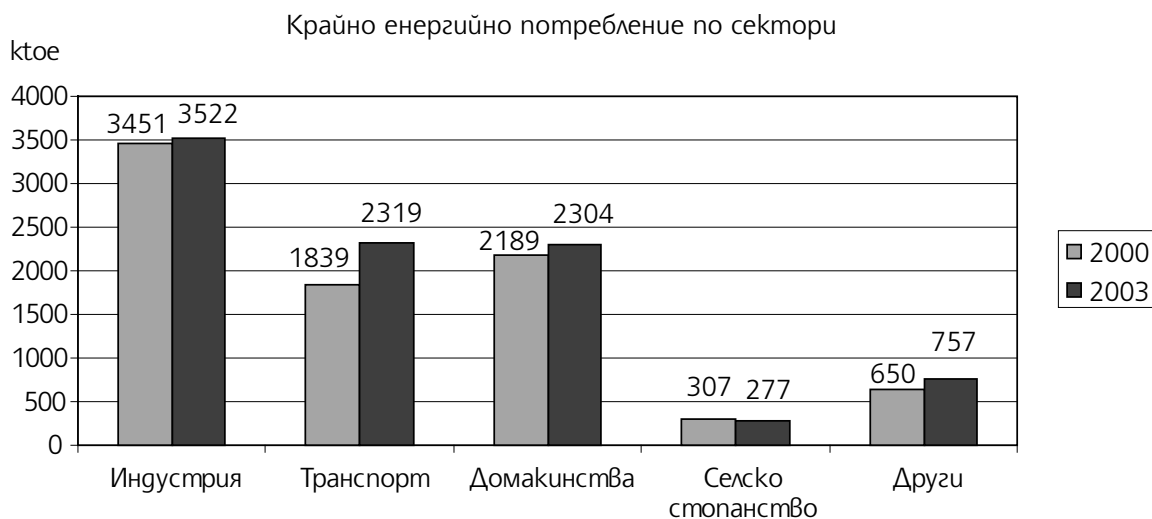
Крайното потребление на електроенергия в страната е функция и следствие на икономическото развитие. Потреблението на електроенергия в страната в периода от 1990 г. до 2003 г. спада средно с около 20-25 %, като функцията за периода е плаваща и се наблюдават както периоди на спад (за периода 1990-1993 с 22 % и 1997/2000 г. с 31 %), предизвикан от стагнация в икономиката, така и периоди на

Крайно енергийно потребление в периода 1997 - 2003 г.

Фигура 5. Динамика в крайното енергийно потребление

Източник: Национална дългосрочна програма по енергийна ефективност до 2015 г., Агенция за енергийна ефективност, С., 2005.

Фигура 6. Посекторно потребление на енергия в България

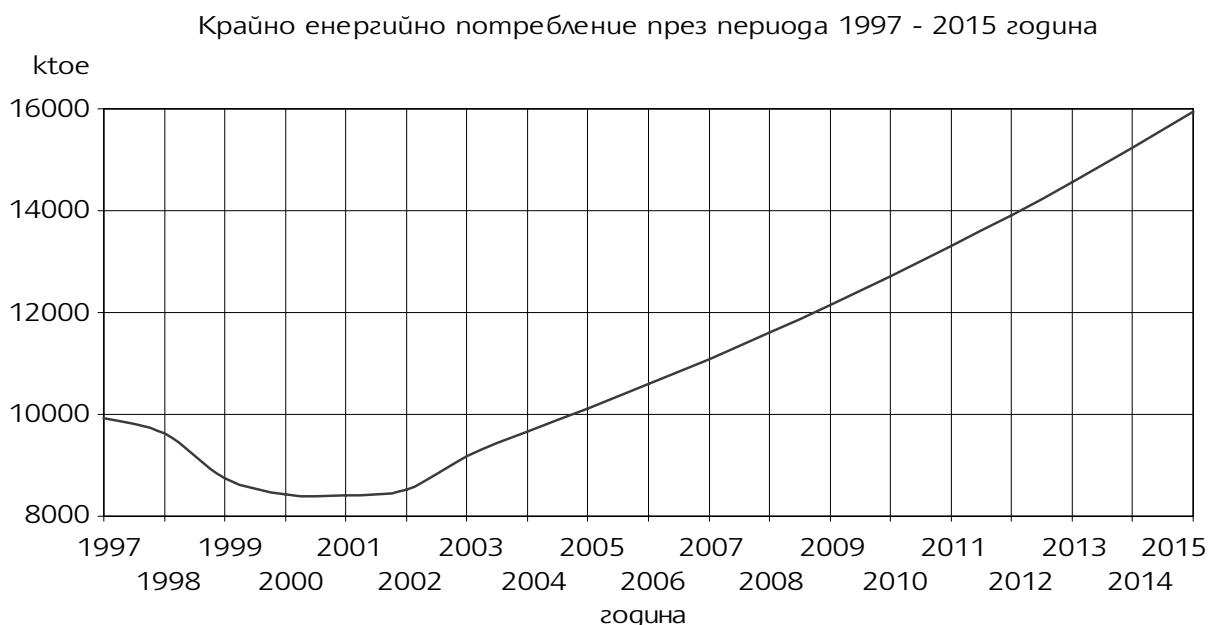
Източник: Национална дългосрочна програма по енергийна ефективност до 2015 г., Агенция за енергийна ефективност, С., 2005.

слабо повишаване (с около 10 % в годините след 2000/2001 г., Виж фиг. 5).

Производственият сектор, в т.ч. добиващата и преработващата промишленост, е основен консуматор на енергия с относителен дял от 45 до 56 % и главно на неговото

преструктуриране се дължи намаляването на потреблението за периода 1990-2001 г. (фиг. 6).

В общото потребление на енергия в България преобладават твърдите горива, като може да се отбележи, че общото крайно

Фигура 7. Прогнозно крайно потребление на енергия

Източник: Национална дългосрочна програма по енергийна ефективност до 2015 г., Агенция за енергийна ефективност, С., 2005.

потребление на енергия е приблизително 50 % от общото потребление на първична енергия, разликата се дължи предимно на загуби при преобразуване (81 %), потребление от енергопроизводствените мощности (12 %) и загуба в преноса и разпределението (7 %) [3, 2001]. Тези данни доказват, че страната се отличава както с неефективна електропреносна и разпределителна мрежа, така и с разточителна в енергийно отношение индустрия, генерираща големи енергийни загуби.

Населението е вторият по големина потребител на електроенергия в страната, като се наблюдава увеличение на относителния дял на потребителското търсене от 28,4 % през 1990 г. до 35,3 % през 2003 г. Потреблението се колебае в периода 1990-1999г., но в последните години се наблюдава тенденция за устойчиво нарастване на консумацията (фиг. 5).

Характерно за България е ниското потребление на горива и енергия в бита в сравнение с останалите страни от Европа. То е с около 50 % по-ниско от средното потребление в Полша, Чехия и Унгария и с 2 до 4 пъти по-ниско от потреблението в развитите европейски страни.

Въпреки това относителният дял на потреблението на електроенергия в общото енергийно потребление в бита е висок. В периода 1990-2003 г. той се движи в границите между 32 % и 42 %, докато в европейските страни е между 10 % и 20 % [3, 2001].

Анализът на потреблението на енергия през последните години и прогнозите за 10-годишен бъдещ период показват тенденции на устойчиво нарастване, което в още по-голяма степен налага необходимостта от подобряване на пазарната ориентация на фирмите от сектор „Енергетика“ (фиг. 7).

Всички тези данни за производството и потреблението на енергия в страната ни дават основание да обобщим, че устойчивата тенденция за нарастване на крайното енергийно потребление е продиктувана от следните основни фактори:

- **Висок темп на нарастване на БВП**, който обуславя необходимостта от осигуряване на нарастващи количества енергийни ресурси.
- **Застаряващи технологии и оборудване в енергоемките сектори на икономиката**, което е симптом за недостатъчни инвестиции, както и за неефективно енергийно управление.
- **Нарастащо потребление в битовия сектор**, обусловено от стремеж за повишаване стандарта на живот.

На база състоянието на енергийния сектор на страната, в частта му производство и потребление на електроенергия, могат да се очертаят следните слабости в неговото досегашно развитие:

1. В направлението на производството и първичното енергийно потребление:
 - съществува силна зависимост на страната от вносни енергийни източници;
 - ниска степен на диверсификация както по отношение на различните видове енергийни източници, така и по отношение на гоставащите на тези енергийни ресурси;
 - налице е нисък относителен дял на електроенергията, произвеждана от алтернативни източници на електроенергия (т.нар. възобновяеми източници на електроенергия);
 - бавни темпове на изграждане на нови и заместването на изведени от експлоатация стари енергогенериращи мощности.
2. В направлението на крайното енергийно потребление могат да се очертаят следните слабости:

- Висока е степента на загубите при преноса на електроенергия от производителите до крайните потребители;
- налице е сравнително голяма енергийна разточителност на индустриалния сектор на страната;
- липса на ясна визия за подобряване на баланса между либерализиране на енергийния пазар и степента на държавно регулиране в него;
- ограничаване на монопола при транзитирането и търговията с енергийни продукти.

Тези проблемни полета в енергийния сектор на страната трябва да бъдат подробно анализирани и тяхното решаване да бъде приоритет като начин за повишаване ефективността на предприятията от сектора в частност и на икономиката на България като цяло.

Това да става в съответствие с добрите европейски практики и с общата политика на ЕС в енергийната област. В това отношение ЕС залага и някои параметри за повишаване на енергийната конкурентоспособност на икономиката на страните от Общността. Според тях до 2020 година всички страни трябва да направят постъпки към понижаване на парниковите газове с 20 %, повишаване на енергийната си ефективност с 20 % и повишаване на електроенергията, произвеждана от възобновяеми източници на електроенергия, с 20 %. Тази амбициозна задача е предизвикателство не само за страни като България, които са нови членки на Общността, но и за такива с

дългогодишни традиции в енергетиката, като Германия, Франция и Англия.

2. Пазарна ориентация на енергийния сектор

Проведеният по-горе анализ на състоянието на енергийния сектор в страната очертава редица слабости в енергийната политика и очакваното развитие на сектора в следващите 3-5 години. Една от основните причини за наличието на подобни негативни тенденции е недостатъчното влияние на пазарния механизъм⁴ в енергийния сектор върху дейността на предприятията, опериращи в него. Това означава, че **българските предприятия от енергийния сектор** (респективно добиващи и произвеждащи първични енергийни ресурси) **все още не са обърнати в достатъчна степен към пазара**. Като индикатори за приемане на тази теза могат да служат както разходно-калкулативните методи за определяне на цените, така и административният подход при управление на целия сектор (респективно регулация и контрол на взаимовръзките между отделните субекти в процеса на добиване, производство и продажба на първични енергийни ресурси). Крайният резултат от това състояние на сектора е ниска конкурентоспособност на предприятията в него⁵.

Така дефинираната теза може да бъде надлежно потвърдена чрез: анализ на същността и съдържанието на понятието „пазарна ориентация на бизнеса“, от една страна, и

⁴ Под пазарен механизъм следва да се разбира съпоставката между търсенето и предлагането на продукти за постигане на пазарно равновесие. За целите на настоящото изследване авторите възприемат неокласическия модел, според който пазарът разполага със самостоятелен механизъм за регулация поради рационалния избор на всички участници, т.е. намесата на държавата се разглежда като нежелана. – б.а.

⁵ Според голяма част от изследователите на развитието на маркетинговата теория ситуацията, която се характеризира със свърхтърсене при управление на разходите и цените, се асоциира с т.нар. „производствен период“ на маркетинга. От гледна точка на приоритетите на ЕС за повишаване на конкурентоспособността чрез иновации и персонал тази теория е достатъчно отдалечена от добрата пазарна практика. – б.а.

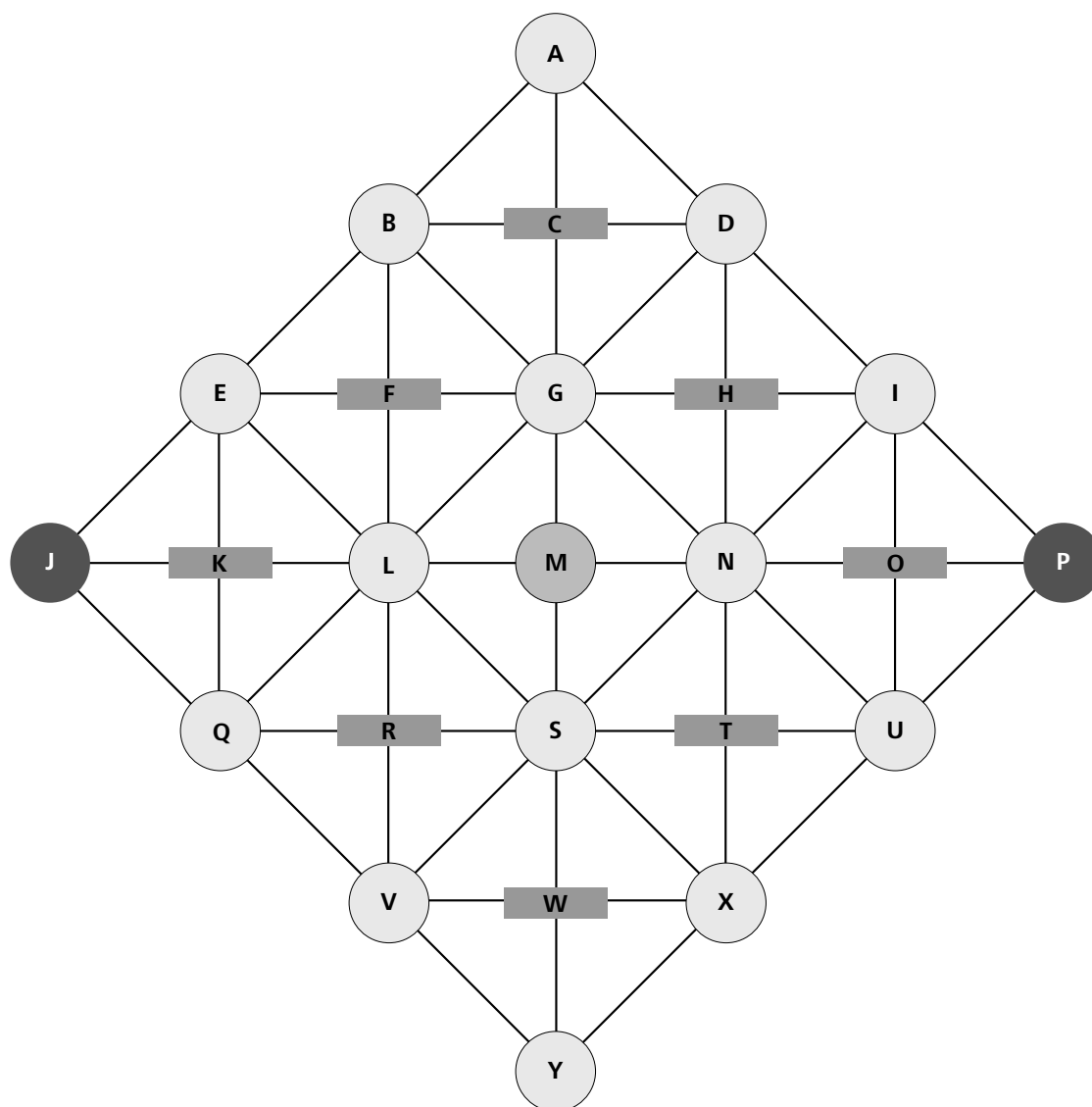
съпоставка на състоянието на енергийния сектор с изведените критерии за пазарна ориентация, от друга.

2.1. Съдържание на понятието „пазарна ориентация“

Определянето на действени критерии и показатели, характеризиращи състоянието

„Висока степен на пазарна ориентация“, изисква предварително да се изведе работно понятие за „пазар“. В това направление от икономическата теория могат да се изведат две алтернативни определения⁶:

- Пазарът е „механизъм, който координира дейността на предприемачите, доставчиците и потребителите. Той има два основни елемента: търсене и предлагане“ [5, 1998, с. 40].

Фигура 8. Концептуален модел на пазарната система

⁶ Разбира се, в икономическата теория понятието „пазар“ е дискусивно. Поради това за целите на изследването авторите съпоставят две алтернативни, но не и единствени групи понятия. – б.а.

- Пазарът обхваща „съвкупността от потенциални потребители, които имат общи нужди и потребности, за удовлетворението на които те имат готовност, способност и са съгласни да вземат участие при размяната“ [10, 2001, с. 10].

Доколкото Втората дефиниция отговаря по-пълно на съвременните икономически разбирания, че потребителят с неговите нужди и желания е в основата на съществуването и успеха на всеки бизнес, авторите възприемат като по-подходящо за целите на настоящото изследване Второто определение за пазара и неговите елементи.

Съобразно възприетото разбиране за „пазар“ може да се изведе и работно понятие за **„пазарната ориентация“**, а именно: **„задоволяване на нуждите на клиентите в условията на пазарно взаимодействие и конкурентно съперничество“** (респективно ориентация на бизнеса към потребителите) [12, 2007, с.41].

От възприетото работно понятие могат да се очертаят и основните фактори, които оказват влияние върху степента на пазарна ориентация на предприятието, а именно: всички въздействия, които подпомагат (респективно възпрепятстват) създаването на стоки и услуги или тяхната пазарна реализация на един конкурентен принцип. В разгърнат вид ограниченията на пазарната система, влияещи върху достъпа до потребителя, респективно пазара, се обобщават в три групи и могат да се проследят на фигура 8 [11, 2001]:

- характеристики на състоянието, в т.ч.: нужда (C), потребност (F), предложение (H), благосъстояние (K), сделка (M), квалификация (O), търсене (R), действие (T) и удовлетворение (W);
- субекти на системата, в т.ч.: производител (P) и потребител (J), икономическа група

(E), потребителска група (G), професионална група (I);

- фундаментални елементи, в т.ч.: фактори на външната среда (A), продуктов образ (B), стандарт за качество на продукта (D), платежоспособност (L), работна заплата (N), ценност на продукта (Q), обслужване (S), заплащане на труда (U), ефективност (Y), единица продукт (V) и единица труд (X).

От този концептуален модел могат да се изведат следните по-значими аспекти на пазарната ориентация [6, 2002]:

- Готовност за работа в пазарни условия, т.е. пазарът не се контролира чрез административни и йерархични инструменти – съществено значение тук е възможността държавата с административни мерки да въздейства върху управлението на фирмите, използваните от тях стратегически решения, условията и взаимодействията между различните субекти на пазарната система. Израз на ограничаването или гарантирането на пазарната свобода са нормативните документи (закони, правилници, наредби и др.), които регламентират или указват насоките на използване на пазарните принципи.
- Приоритетно отчитане на нуждите и потребностите на пазара, т.е. управление чрез добро познаване на пазара и възможностите за неговото прогнозиране, ориентация на бизнеса към нуждите на потребителя – основни аспекти на потребителската ориентация са степента на познаване на нуждите на пазара, както и използваните методи и подходи при взаимодействието с клиентите на фирмите от енергийния сектор. В тази насока трябва да се спомене, че тук се включват въпросите с установяване и спазване на високо качество на продукта; установяване на цени, съобразени с конкуренцията на пазара и нуждите на потребителя; комуникиране с клиентите и особено възможността за наличие на обратна връзка

„потребител – производител“; и не на последно място разпространението на енергията и всички енергийни ресурси.

2.2. Пазарна ориентация на енергийния сектор в страната

Изследването на степента на пазарна ориентация на фирмите от енергийния сектор може да се проведе, като се анализират както първични източници на информация – нормативна документация, регулираща дейността в сектора, така и вторични източници като Енергийната стратегия на страната, Стратегията за ВЕИ и други източници, които дават ситуационно-перспективен анализ на взаимоотношенията между отделните пазарни субекти.

Първо, по отношение на **административното регулиране** на сектора и степента на въздействие върху пазарните отношения на държавния апарат е необходимо да се анализират нормативните документи [8, 2008].

Прегледът на нормативната база, в чийто обхват попадат фирмите от енергийния сектор, показва, че законовата и подзаконовата регулация е сравнително актуална и в голяма степен са отразени изискванията на европейските директиви за сектора. Сред основните документи се открояват:

А) Законови документи: Закон за енергетиката; Закон за енергийната ефективност; Закон за устройство на територията; Закон за техническите изисквания към продуктите; Закон за националната стандартизация.
Б) Подзаконови документи: Наредба за енергийните характеристики на обектите; Наредба

за сертифициране на сгради за енергийна ефективност; Наредба за обследване за енергийна ефективност; Наредба за обстоятелствата и реда за вписване на лицата, извършващи сертифициране на сгради и обследване за енергийна ефективност, и получаване на информация; Наредба за топлосъхранение и икономия на енергия в сгради – съгласно чл. 169, ал. 3 във връзка с чл. 169, ал. 1, т. 7 от ЗУТ; Наредба за съществените изисквания и оценяване съответствието на строителните продукти – съгласно чл. 7, ал. 1 от Закона за техническите изисквания към продуктите.

Особеното на нормативната уредба на сектора е, че се прави ясно дефиниране на ангажиментите и подкрепата на държавата за развитие на сектора; създават се институционални, нормативни и финансови условия за реализиране на националната енергийна политика и стратегия като предпоставка за успешното интегриране на енергийната система на страната с тази на страните – членки на Европейския съюз. В това число се установяват правомощията на централната и на местната власт и особено се регламентира тяхната дейност по контрола на изпълнение на нормативната база.

Въпреки посочените предимства се идентифицират и редица значителни слабости, които са предпоставка да се заключи, че пазарната ориентация на енергийния сектор е на недостатъчно високо равнище [1, 2005, с. 27], а именно:

- наличие на законова регламентация на един-единствен купувач в електроенергетиката (Закон за енергетиката);
- намалена инвестиционна активност⁷ в отрасъла поради ограничени финансови възможности на държавата;

⁷ Очаква се увеличаване на инвестициите в следващите 5-10 години, особено при отчитане на сключените споразумения за инвестиции в енергетиката през м. януари 2008 г., както и стратегическото положение на страната в енергийната стратегия на Европейския съюз. – б.а.

- концентрация на дейността по производството и продажбите на енергийни ресурси в резултат от стратегическите интереси⁸ на централната власт;
- прекомерно концентриране на административните функции и функциите по управление на собствеността в енергийния сектор изцяло в компетентността на органи на изпълнителната власт.

В потвърждение на установените по-горе проблемни области в действащата нормативна уредба на енергийния сектор в страната консултантите от „Делойт“ оценяват регулаторната рамка на сектора в България като една от най-несигурните за инвеститорите, а консултантите от Moody's – като незавършена, често променяща се и непозволяваща добро и по-дългосрочно планиране на инвестициите в енергийния сектор. Според тези оценки България е поставена на едно място заедно с редица държави с непостоянни регулации на сектора от Африка, Азия и Южна Америка [4, 2008, с. 30].

Второ, по отношение на потребителската ориентация на фирмите от сектора анализът на равнището на пазарна ориентация се извършва съобразно възприетото работно понятие в следните направления:

- Цената на енергопродуктите (респ. енергийните източници) – как се определя; кои са механизмите и методите, към които се ориентира ценообразуването в сектора. Особено по отношение на ценообразуването в сектора е, че тези въпроси са залегнали в нормативната уредба, в т.ч. число:
 - Закон за енергетиката – глава четвърта на закона регламентира подхода на контрол на цените, като в **чл. 30** са упоменати

договорните взаимоотношение в сектора, при които произтича ценово регулиране.

- Наредба за регулиране на цените на електрическата енергия – с нея се определят методите за регулиране на цените на електрическата енергия и правилата за тяхното образуване. В **чл. 4** се постановява основният метод за определяне на цените: норма на възвръщаемост на капитала (разходи плюс).
- Качеството на продукта – с Методиката за отчитане изпълнението на целевите показатели за качество на електрическата енергия и качеството на обслужването на разпределителните предприятия и обществените снабдителни/крайни снабдителни се регулират параметрите на качество на енергийния продукт. По наредбата се установяват три показателя за определяне на качеството: за непрекъснатост на обслужването; за отклонение на параметрите (напрежението на тока); за качество на услугите (в т.ч. време за отговор; време на обслужване и др.).
- В Правилата за условията и реда за достъп до електропреносната и електроразпределителните мрежи се постановяват подходите за възприемане на потребителя. В **чл. 3** е предвидено поэтапно либерализиране на пазара на електроенергия, като пълното отваряне на пазара беше предвидено да се осъществи след 01.07.2007 г. В **чл. 7** се установяват и критериите за отнасяне към категорията „привилегирован потребител“, за който в Закона за енергетиката е предвидено (чл. 100 от ЗЕ), че може да сключва сделки на свободно договорени цени.
- В решение П-1/29.12.2006 г. за правила за търговия с електрическа енергия се установяват условията, механизмите и методите за договаряне между страните на енергийния пазар.

⁸ Представа за мястото и ролята на енергийния сектор в стратегическите планове на изпълнителната власт може да се придобие при анализ на публикациите по повод предложението на МС на Р България от м. март 2008 г. за създаване на Български енергиен холдинг. – б.а.

В допълнение, в наредбите за енергийна ефективност е заложен механизъм за намаляване енергийната интензивност на българската икономика, за повишаване на нейната конкурентоспособност и за намаляване на вредното въздействие върху околната среда. Това в крайна сметка е в полза не само на крайния потребител на енергийни ресурси, но и за българското общество като цяло.

Посочените положителни тенденции за „отваряне“ на енергийния пазар към потребителите е необходимо да бъдат преценени при отчитане на възможните сценарии за развитие на пазарните отношения в сектора. В това направление като негативен фактор може да се посочи, че съществува голяма вероятност очакванията за либерализация на пазарните взаимоотношения, заложен в нормативната документация, да не се осъществят. Основна причина за подобен извод е започналата подготовка на създаване на Български енергиен холдинг, който да концентрира всички дейности от добива на енергийни ресурси и производството на първични енергийни ресурси до преноса им до потребителите (крайни или организационни). Една подобна мегаструктура, независимо от своите предимства, има редица недостатъци особено по отношение на възможностите за

създаване и поддържане на свободни (конкурентни) пазарни взаимоотношения. Например енергийната инфраструктура няма да е еднакво достъпна до всички предприятия от сектора. По този начин ще се „деформира и без това трудно проходащият пазар на енергия в България“ [2, 2008, с. 20]. Основният извод е, че подобна структура ще направи енергийния сектор много по-зависим от външни влияния, включително политическо и административно, което не само не способства, но и затруднява поддържането на крехкия пазарен механизъм [4, 2008, с. 30].

Горните заключения могат да се потвърдят при съпоставка на действащия пазарен механизъм в Германия и предлагания от българското правителство механизъм (при създаване на Български енергиен холдинг – БЕХ, вж. фиг. 9).

В обобщение могат да се направят следните изводи:

- преустановена е непазарната практика за централизирано субсидиране на топлиенергията за домакинствата (от 2006 г.);
- цените за електроенергийни източници се определят по метода „разходи плюс“;
- повишен е инвестиционният потенциал на електроенергийните предприятия, като

Енергийна компания	Верига на добавената стойност	Енергийна компания	Верига на добавената стойност
EDF	П Е П Р Т	АЕЦ „Козлогуй“	П Е
RWE	Д П Е П Р Т Г	ТЕЦ „Марица-изток“ 2	П Е
Eon	Д П Е П Р Т Г	НЕК	П Е П
Enel	П Е Р Т Г	„Булгаргаз“	Г
Endesa	Д П Е Р Т Г	Мини „Марица-изток“	Д
CEZ	Д П Е Р Т	БЕХ	Д П Е П Р Т Г

Д добив	Е търговия на едро	Р разпределение	Г газ
П производство	П пренос	Т търговия на дребно	

Фигура 9. Участници на енергийния пазар в Германия и в България

инвестициите водят до намаляване на разходите за енергия и по-висока ефективност;

- осигурени са законови предпоставки за развитие на конкурентен електроенергиен пазар, въпреки това са необходими още редица промени особено в областта на свободно предлагане на енергийните услуги и развитие на публично-частните партньорства в областта на енергийната ефективност.

В обобщение, от проведения анализ може да се заключи, че българският енергиен сектор се основава на съвременна нормативна уредба, която е насочена към подобряване на пазарното взаимодействие в сектора. Стратегическото място на сектора обаче създава редица предпоставки за по-голям държавен контрол върху взаимоотношенията „производител – потребител“ на енергийни ресурси, включително и чрез административна регулация на формирането на качеството и цената на първичните енергийни ресурси. Това потвърждава поставената изследователска теза, че **предприятията от енергийния сектор не са пазарно ориентирани в достатъчно висока степен.**

2.3. Препоръки към мениджмънта на предприятията от енергийния сектор

Потвърждаването на авторската теза предполага, че е препоръчително заинтересованите организации и институции от българския енергиен сектор да насочат част от своите усилия и ресурси към подобряване, респективно поставяне на конкурентен принцип, на взаимодействието „производител – потребител“ на първични енергийни ресурси.

Препоръките могат да бъдат диференцирани в две направления: към вземащите решения в държавната администрация, от една страна, и към ръководителите на предприятията от сектора.

- Препоръки към мениджърите:

- 1) организация на фирмената дейност съобразно изискванията на клиентите, като се цели постигане на по-висока пазарна адаптивност на предприятията от сектора;
- 2) управление на персонала по начин, който води до повишаване на потребителската ценност на енергийните продукти, като по този начин се цели постигане на ефективна екипна работа по създаване на ценност за потребителите;
- 3) формиране на фирмена култура, характеризираща се с висока потребителска насоченост.

- Препоръки към вземащите решения в държавната администрация:

- 1) приемане на мерки за създаване на по-либерален енергиен пазар с цел повишаване на инвестициите в сектора – възможностите за финансиране на стратегически енергийни проекти са много добри, но подкрепата на държавните структури не е достатъчна;
- 2) създаване на допълнителни знания и умения в области, които са свързани с подобряване на пазарната ориентация на сектора, в т.ч. енергийна ефективност и механизми за нейното подобряване; маркетинг и качество на продукта, включително и управление на енергийните услуги; иновации и инвестиции в енергийния сектор, включително чрез нови ВЕИ; управление на проекти, включително по фондовете на ЕС и т.н.

3. Обучение, насочено към подобряване на пазарната ориентация⁹

Успехът на продължаващите реформи в енергийния сектор, особено по отношение на засилване ролята на пазара, зависи в значителна степен от компетентностите

⁹ Вж. [14, 2008]

на Вземащите решения, в т.ч. на мениджърите на предприятия, както и на Вземащи решения в държавната администрация в областта на производството на енергийни ресурси (първични или крайни енергийни ресурси).

Обучението, необходимо за подобряване на пазарната ориентация на фирмите от сектора, е насочено към постигане на следната основна цел: **обучаемите да усвоят определени знания и да изградят конкретни умения за създаване, поддържане и развитие на конкурентни пазарни взаимоотношения с потребителите при постигане на висока степен на удовлетвореност от клиентите на енергийни ресурси.**

Постигането на поставената цел, необходима за засилване на пазарната ориентация на енергийния сектор в резултат от подобро познаване на пазарния механизъм както от Вземащите решения от държавната администрация (респективно регулиращи пазарните взаимоотношения), така и от Вземащите решения от бизнеса (респективно добиващи и произвеждащи енергийни ресурси, преки участници на пазара).

Съобразно поставената цел могат да се изведат и основни компетентности на Вземащите решения, необходими за изграждане, поддържане и развитие на конкурентни пазарни структури в енергийния сектор¹⁰ [13, 2007]:

- знания за същността на пазара, пазарния подход и механизмите на неговото приложение;
- знания за продукта на фирмата и неговото качество;
- знания за конкурентите и механизмите за взаимодействия на конкурентния пазар;

- умение да анализира и прогнозира реакциите на участниците, формиращи конкурентен пазар на енергийни ресурси;
- умение за комуникация и защита на собствените позиции пред други представители на институции и организации, свързани с формирането и функционирането на конкурентен енергиен пазар.

Примерна програма за обучение може да включва следните **теми**:

1. Същност на маркетинга. Понятие за маркетингова концепция и нейното приложение. Роля на маркетинга за създаване на пазарна ориентация на бизнеса.
2. Маркетингов процес. Факторни въздействия, влияещи върху пазарната ориентация за бизнеса. Влияния на средата, отнасящи се към сектор „Енергетика“. Поведение на клиенти и конкуренти. Процес на вземане на решения за избор на доставчик и покупка на продукти.
3. Същност на продукта (респективно за първични и крайни енергийни продукти). Характеристики на продукта, възприемани за значими от клиента. Продуктови решения, подобряващи пазарната ориентация на бизнеса.
4. Определяне на цената. Факторни ограничения. Методи за избор на цена, ориентирани към пазара. Удовлетвореност на клиентите срещу управление на разходите.
5. Комуникация с потребителя. Информационни потоци. Удовлетвореност на потребителя и управление на жалбите.
6. Роля и задачи на държавната администрация за създаване и поддържане на либерален енергиен пазар. Поведение на мениджърите за приемане на маркетинговата концепция и пазарна ориентация на бизнеса.

¹⁰ Обучението може да се извърши от институции, разполагащи с необходимия капацитет да извършват обучение в областта на маркетинга и приложение на маркетинговия подход на индустриалните пазари. Вж. [14, 2008] – б.а.

За постигане на по-добър ефект от обучението е необходимо използване на активни средства за обучение, в това число решаване на практически казуси, ролеви игри, представяне и защита пред курсистите на самостоятелни решения на задачи по актуални за енергийния сектор въпроси.

Литература

1. АЕЕ, Национална стратегия за енергийна ефективност до 2015 г., С., 2005.
2. Александрова, Г., Енергийната амбиция на държавата, в. „Капитал“, бр. 7/2008.
3. България: преглед „Енергетика – околна среда“, 2001 г.
4. Велинова, С., Оплетени в холдинга, в. „Капитал“, бр. 8/2008 г.
5. Колектив, Икономикс, изд. „Тракия – М“, С., 1998.
6. Макаров, А., Маркетинговa ориентация предприятия, Менеджмент: теория и практика, № 1 – 2, Ижевск, 2002.
7. Митът за лошата Европа и златните ре-актори, в. „Капитал“, 25.01.2008.
8. Нормативна уредба в енергийния сектор, http://www.seea.government.bg/index.php?mid_val=39
9. Програма за прилагане на Директива 2001/80/ЕС относно ограничаване на определени замърсители на въздух от големи горивни инсталации.
10. Стоянов, Д., Маркетинг в индустриалния бизнес, С., 2001.
11. Тозунов, И. Концептуална модель маркетинговой системе, как рыночно ориентированная парадигма, 2001, <http://www.marketing.spb.ru/read/sci/1.htm>
12. Щерев, Н., Приложение на маркетинговата концепция в индустриалните предприятия (дисертационен труд), С., 2007.
13. Щерев, Н., Д. Благоев, Особенности на използването на компетентностния подход при обучението по маркетинг на мениджъри, сп. „Икономически алтернативи“, С., бр. 2, 2007.
14. Щерев, Н., Д. Благоев, Придобиване на знания и умения за енергийна ефективност в контекста на членството в ЕС и сътрудничеството със страните от ЦИЕ, сп. „Икономически алтернативи“, С., бр. 1, 2008. **ИИ**